

Szójátékok Arany János és Eörsi István Hamlet-fordításaiban

Az 1980-as években sok vita folyt arról, lehet-e és szükséges-e újabb Hamlet-fordítást készíteni Arany János immár klasszikussá vált munkája mellé vagy annak helyébe. A vitát Eörsi István új Hamlet-fordításának elkészülte váltotta ki. Az Arany-fordítás egyedüli létjogosultsága mellett érvelők főképp a munka költőiségét, remekmű voltát emelik ki (VARGHA BALÁZS, E. I. címére: *ÉS* 27/16: 9, 27/21: 2; SOMLYÓ GYÖRGY, *Újra kell-e fordítani a Hamletet?: Kortárs* 28: 1140–7; SZOKOLAY KÁROLY, *Újra kell-e fordítani Arany Shakespeare-fordításait?: Filológiai Közlöny* 29: 438–40). A másik fél ezt nem vonja kétségbe, de úgy véli, Arany nyelve olykor elavulttá, sőt néhány helyen érthetlenné vált a közben eltelt több mint száz év alatt lezajlott nyelvi változások miatt (KOLTAI TAMÁS, (F)ordítson még egyszer!: *ÉS* 27/17: 2; EÖRSI ISTVÁN, V. B. címére: *ÉS* 27/21: 2; CZÍMER JÓZSEF, *Nem mind Arany?:* *ÉS* 27/24: 5). Arany János 1867-ben fordította le a Hamletet a tervezett Shakespeare-összkiadás számára, Eörsi István 1983-ban készült el nagy vitát kiváltó munkájával, melyet a kaposvári színházban be is mutattak, majd 1988-ban átdolgozott fordítással lépett elő.

Bár egy nem irodalmi jellegű fordítás minősége viszonylag objektív szempontok alapján is meghatározható, egy műfordítás megítélése bizonyos kritériumokon túl mindig szubjektív, s így indokolható lehet a Hamlet újrafordítása is. Az első Shakespeare-összkiadás (1878) revíziójának kérdése már a századfordulón felmerült a Kisfaludy Társaságban, elsősorban a bekövetkezett nyelvi-stiláris változások miatt. Arany és Petőfi szövegein kegyeletből nem kívántak változtatni, bár MÉSZÖLY DEZSŐ szerint a revíziós tevékenység egyébként is elsősorban a régies fordítások tájzavainak irtásában merült ki, holott ezek a szövegkörnyezetből megérthetők, s tulajdonképpen igen shakespeare-i hangzásúak (Shakespeare új tükörben. Bp., 1972. 67). Arany nyelvezete valóban alapvetően régies, viszont stílusérzéke és nyelvi tudatossága kétségbevonhatatlan.

Arany és Eörsi fordításaival foglalkozom, de mivel a tény kevésbé ismert, megemlítem, hogy Arany és Eörsi fordításán kívül több Hamlet-fordítás is létezik vagy létezett hazánkban. Ha el is tekintünk azok felsorolásától, akik csupán a darab egyes részleteit fordították le, illetve azokétól, akik teljes fordítást készítettek ugyan, de művük nem maradt fenn, nem szabad megfeledkeznünk Ka-

zinczy Ferencről (prózai fordítás: 1790, verses: 1814), Vajda Péterről (1838), Zigány Árpádról (1899), Telekes Béláról (1905), illetve Szabó T. Attila fordításáról (1929; I. STAUD GÉZA, A Hamlet Magyarországon. Bp., 1943).

Shakespeare kétségkívül a világirodalom egyik legnagyobb hatású alkotója, érthető, hogy sokan fordították munkáit. Remekművei négyszáz év alatt sem veszítettek vonzásukból, s bár a legtöbb nép irodalmába csak fordítások közvetítésével jutott el, „Shakespeare nyelvi gazdagsága a fordítások vastag szűrőjén keresztül is kábítóan hat a nézőre, az olvasóra” (BENEDEK MARCELL, Shakespeare. Bp., 1963. 8). Nyelvében egyaránt jelen van az emelkedett költőiség és a vaskos népi kifejezőmód, fontos eszköze a verbális humor, képekben, kifejezőerőben igen gazdag. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Shakespeare-t fordítani óriási kihívást jelent a műfordító számára. Hogy mit értünk Shakespeare nyelvi gazdagságán, azt a Hamlet jól illusztrálja, e mű ugyanis gazdag forrása a nyelvi ötleteknek, szójátékoknak. Hatásában nem csekély tényező nyelve. HANKISS ELEMÉR a Hamlet hatásvizsgálata során (Az irodalmi mű mint komplex modell. Bp., 1985. 398) a darab „nyelvi kifejezésből eredő hatásimpulzusainak” forrásai közé sorolja többek között a ritmikai elemeket, az eufóniát, a szuggesztív szavakat, a nyelvi képet, a szokatlan szókapcsolást, a szórendet, a formai és tartalmi mozzanatok közti eltérést. Mindez a nyelvi gazdagság egyaránt segítheti és nehezítheti a fordítást, s ne feledjük, hogy a darab megírása (1601) óta majdnem négyszáz év telt már el, s ezalatt természetesen az angol nyelv is változott.

Arany és Eörsi fordításának vizsgálatakor szűkebb szempontot kellett választanom, így a s z ó j á t é k o k r a összpontosítottam, hiszen a műfordítás során az egyik legnagyobb nyelvi kihívást ezek jelentik. A szójátékról írja SZATHMÁRI ISTVÁN: „Azonos vagy hasonló hangzású, de különböző értelmű szavaknak meglepő, váratlan összekapcsolása”, szavak, szókapcsolatok eltorzítása, nyelvi játék „humorkeltés céljából” (A magyar stilisztika útja. Szerk. Uő. Bp., 1961. 524). Egy, a nyelvhasználatban gyakran megjelenő szó egy bizonyos jelentéssel rögzül a tudatunkban. Ám ha „a szó egyszer a szokottól eltérő kapcsolatban jelenik meg, a kapcsolat, a környezet a szó fogalmi tartalmának más képzetcsoportját fogja tudatomba idézni. Ilyenkor időleges jelentésváltozás megy végbe, egyszerre él bennünk a szó régi és új jelentése, s ez nevetésre ingerel. [...] Lényegében minden szójáték jelentésváltozás, csak hogy nem teljes, hanem részleges, pillanatnyi, tökéletlen.” (KÖVÉR ILONA, Adalék a szójáték jelentéstanához: Nyr. 46: 210–1). A Hamlet-fordító számára épp ezért komoly nehézség a szójátékok átültetése, hiszen egy-egy szójáték rendszerint csak egy adott nyelvben érvényesül, ritka az olyan egybeesés két nyelv közt, melyben például egy-egy adott hangalakhoz két-két ugyanolyan jelentés társul. Egy sajátos lexikai vagy akár kulturális ekvivalenciát, illetve inkább c é l n y e l v i e l f o g a d h a t ó s á g o t kell tehát a fordítónak megvalósítania ahhoz, hogy a szójáték átültetését sikeresnek minősíthessük. (A fordításelmélet fogalmairól I. KLAUDY

KINGA, A fordítás elmélete és gyakorlata. Bp., 1994.) BABITS MIHÁLY írja a Shakespeare-fordításról: „A játék gyakran fontosabb az értelemnél. Ilyen helyeken a játékot fordítjuk.” (Könyvről könyvre. Bp., 1973. 54–6).

Tizenhat szójátékot találtam a műben, ezeket előfordulásuk sorrendjében közlöm. A szemléltetés érdekében egymás mellé helyezve mutatom be a szövegeket. Az első oszlop az angol eredeti szövegét tartalmazza, a második Arany fordítását, a harmadik pedig Eörsiét. A szójátékokat dőlt betűs kiemelés jelzi. A vizsgálat során az angol szöveg és az Arany-fordítás forrásaként a Matúra Klasszikusok sorozat 1993-ban megjelent kétnyelvű kiadását (szerk. és jegyzetekkel ellátta FABINY TIBOR) használtam fel, az Eörsi-fordítás pedig a Cserépfalvi Kiadónál jelent meg [h. n., é. n.]. Az egybevetésekhez felhasználtam az ORSZÁGH LÁSZLÓ-féle Angol–magyar nagyszótár 1992-es, illetve a Webster’s New World Dictionary 1991-es kiadását.

1–2. (Claudius és Hamlet beszélgetése, I. felvonás 2. szín)

(C:) But now, my cousin Hamlet, and my <i>son</i> —	(C:) De hát te, Hamlet, jó öcsém s fiam —	(C:) S te, Hamletünk, roko- nom és fiam —
(H:) A little more than <i>kin</i> and less than <i>kind</i> .	(H:) Több mint <i>rokonság</i> , s nem éppen <i>rokonszenv</i> .	(H:) <i>Atyafi</i> , mégis más <i>atya</i> <i>fia</i> .
(C:) How is it that the clouds still hang on you?	(C:) Még rajtad egyre felhők csüngenek?	(C:) Miért van az, hogy még felhő borít?
(H:) Not so, my lord, I am too much i’th’ <i>sun</i> .	(H:) Dehogy, nagyon is bánt a nap, uram.	(H:) Inkább a napfényt sokal- lom, uram.

A forrásnyelvi párbeszédészletben két szójátékot is találunk. Az egyik a *son* ’fiú’ és a *sun* ’nap’ szavak homofóniájára alapul. Claudius unokaöccsének és fiának (*son*) nevezi Hamletet, aki erre úgy reagál, hogy több, mint rokon (*kin*), de nem elég kedves (*kind*). A szójáték itt a két szó paronímiáján alapul. Claudius újabb kérdésére, hogy miért borítják még mindig felhők, Hamlet azzal válaszol, hogy ez nem így van, hiszen túlzottan is a napon (*sun*) avagy a fiúi létben van (ha a *sun* helyett *son*-t értünk). Ezt a szójátékot egyik fordítás sem adja vissza. A *kin-kind* szójáték fordításakor Arany ugyanazon szó (*rokon*) képzővel (*-ság*) ellátott, illetve jelzős alárendelői összetételét (*rokonszenv*) alkalmazza, s így szójátéka szemantikailag és hangzását tekintve is jól megfeleltethető az eredetinek. Eörsi a *kin* szót *atyafi*-nak fordítja, viszont a *kind* lefordítása helyett az *atyafi*-ra rárimelő *atya fia* kifejezést választja, birtokos jelzős összetétel mellé ugyanazon szavakból álló birtokos jelzős szó szerkezetet, mely bár lexikálisan nem feleltethető meg az eredetinek, szójátékként megfelelően tölti be szerepét.

3. (Ophelia és apja, Polonius Hamletről beszélget, 1/3)

(O:) He hath, my lord, of late made many *tenders* / Of his affection to me.

(P:) ...Do you believe his 'tenders' as you call them? [...] think yourself a baby / That you have ta'en his *tenders* for true pay, / Which are not sterling.

(O:) Többször *árult* már vonzalmat / Irántam mostanság, uram.

(P:) ...S hiszed, mit *árul*? vagy minek hívod. [...] gondold, csecsemő vagy, / Minthogy valódi *árunak* vevéd a semmi-*árut*.

(O:) Többször *árult* el irántam, uram, / Vonzalmat mostanában.

(P:) ... S elhiszed, amit – hogy is mondtad? – *árul*? [...] Csecsemő vagy, / mert készpénznek vetted az *áruját*, mely hamis pénz volt.

Az angol szójáték alapja a *tender* szó, mely a kereskedelmi szaknyelvben 'ár ajánlat' jelentésű. Itt főnévként szerepel, ám melléknévként 'gyengéd' értelemben használatos. Ophelia azt állítja, hogy Hamlet szerelmi ajánlatot (*tenders of his affection*) tett neki (és a kifejezésbe a szó 'gyengéd' jelentése is beleérezhető), mire Polonius azt állítja, az ajánlat (*tenders*) mögött nincs fedezet. Arany és Eörsi a szójátékhoz egyaránt az *áru* szót, illetve ennek igei származékát, az *árul* szót használja fel, méghozzá úgy, hogy az 'árusít' jelentésű ige először a *vonzalmat elárul* kifejezésben, átvitt értelemben jelenik meg (Arany nem teszi ki az igekötőt). Mind az angolban, mind a magyar szövegben tehát egy kereskedelemmel kapcsolatos szót használnak érzelmekkel kapcsolatban annak eredeti és átvitt jelentésével.

4. (Polonius Hamlet örülségének okát fejtegeti a királyi párnak, II/2)

... That we find out the cause of this *effect* — / Or rather say 'the cause of this *defect*', / For this *effect defective* comes by cause.

... most hátra van / Nyomozunk a *következés* okát, / vagy inkább e *kivetkezés* okát, / Mert e *kivetkezett következés* / Okból ered.

... de vajon / Mi eme *okozat* mögött az *ok*, / Vagy eme *okozat* mögött a *sokk*, / Mert *sokszor* ily *sokk* egy *okból* ered.

Az angol szójáték ismét a paronímián alapul. Nyers fordításban: '... hogy kitaláljuk e következmény (*effect*) okát, vagy inkább e fogyatékos következménynek (*effect defective*) oka van'. Arany az *effect*-et *következés*-nek, a *defectet* *kivetkezés*-nek fordítja, vagyis paronim szópárt alkalmaz, s ahogy az angolban ott van a *defect* főnév melléknévképzős alakja, a *defective* is, úgy Aranyánál is megtaláljuk a *kivetkezés* mellett a *kivetkezett* melléknévi igenévi alakot. Ezzel szemantikai és hangtani szempontból is szinte tökéletesen átülteti az angol szójátékot úgy, hogy a fontoskodó stílust is érzékelteti. Eörsi a *sokk*-nak fordított *defect* és az *okozat*-nak fordított *effect* mellé beveszi a szójátékba az *ok* (*cause*) és a *sokszor* (az angol szövegben nem szerepel) szavakat is. Vagyis nála a paronim szópár az *ok* és a *sokk* lesz, illetve a szójáték része az *ok* szó továbbképzett alakja (*okozat*) és a *sokk*-kal sem jelentésbeli, sem etimológiai kapcsolatban nem álló *sok* viszonyragos *sokszor* alakja.

5. (Polonius beszélget Hamlettel, II/2)

(P:) ...What do you read, my lord?	(P:) Mi az, amit olvas, főn-séges úr?	(P:) Mit olvas, uram?
(H:) Words, words, words.	(H:) Szó, szó, szó.	(H:) Szó, szó, szó.
(P:) What is the <i>matter</i> , my lord?	(P:) De a <i>veleje</i> ?	(P:) De <i>mit jelent</i> ?
(H:) Between who?	(H:) Kinek a <i>veleje</i> ?	(H:) Ki <i>jelent mit</i> ?
(P:) I mean the <i>matter</i> you read, my lord.	(P:) No, annak, amit olvas főnséged.	(P:) Azt kérdem, <i>mit jelent</i> , amit olvas, uram?

A szójáték a forrásnyelvi szövegben a *matter* polisziemiáján alapul. Polonius arról érdeklődik, miről szól a Hamlet által olvasott könyv, azaz szó szerint: 'mi a tárgy' (*matter*). Hamlet azonban a *matter* szó másik jelentésére 'baj, probléma' gondolva kérdez vissza, hogy 'kik között'? A fordításban a *matter* Aranyánál *veleje* lesz, mely szójátékként jelenti egyrészt a könyv tartalmát, másrészt valamely személy bensőjét. Eörsinél a *mit jelent* szójátéka a *jelent* ige polisziemiájára alapul, mely abban hasonlít az angol eredeti, illetve Arany szójátékára, hogy a két jelentés egyike csak élő személyhez, a másik csak élettelen dologhoz kötődhet, mely személy vagy dolog az angolban a *matter* esetén prepozíciós szerkezetben állhat, Aranyánál a *veleje* szóval kapcsolatban birtokos jelzőként, Eörsinél a *jelent* ige mellett pedig alanyként, vagyis mindhármuk szójátéka éppen az adott szóhoz kötődő élő-élettelen kettősségre alapul.

6. (Ugyanitt)

(P:) My lord, I will <i>take my leave</i> of you.	(P:) — Főnséges úr, én lega-lázatosabb <i>búcsút veszek</i> főnségedtől.	(P:) Hadd vegyek <i>búcsút</i> fen-ségedtől.
(H:) You cannot, sir <i>take</i> from me <i>anything</i> that I will more willingly part withal...	(H:) <i>Semmit sem vehet</i> tőlem uram, amitől oly örömet megválnék...	(H:) <i>Semmit sem vehet</i> tőlem, uram, amitől szívesebben válnék meg...

Shakespeare itt a *take* 'elvesz valamit' egyik állandó szókapcsolatát, a *take leave* 'búcsút vesz' kifejezést használja fel a szójátékhoz. Polonius közli Hamlettel, hogy búcsút kíván tőle venni, mire Hamlet úgy felel, hogy semmit sem vehet el tőle (*take anything*), amitől szívesebben megválna. A fordítást itt megkönnyítette, hogy a magyar is a *vesz* igét használja fel az elbúcsúzás igei kifejezésére, a szójáték magyar fordítása itt tehát bővebb kommentárt nem igényel.

7-8. (Polonius hajdani színjátszó élményeiről beszél Hamletnek, III/2)

(H:) And what did you enact?	(H:) S mi volt a szerepe?	(H:) Kit alakított?
(P:) I did enact Julius Caesar. I was killed i'th' <i>Capitol</i> . <i>Brutus</i> killed me.	(P:) Julius Caesar; megöltek a <i>Capitoliumon</i> ; <i>Brutus</i> ölt meg.	(P:) Julius Caesart. Megöltek a <i>Capitoliumon</i> . <i>Brutus</i> ölt meg.

(H:) It was a *brutal* part of him to kill so *capital* a calf there.

(H:) Na, ugyan *brutális* szerep volt tőle, megölni egy ilyen *kapitális* borjút.

(H:) *Brutális* tett volt megölni egy ilyen *kapitális* barbot.

Az angol szövegben kettős szójátékot találunk. Polonius Hamlet érdeklődésére elmondja, hogy Julius Caesart alakította, és Brutus megölte a Capitoliumon (*Capitol*). Hamlet szerint 'brutális' avagy 'brutusi' (*brutal*) tett volt egy ilyen óriási (*capital*) fajankót (a *calf* 'borjú' szleng jelentése) megölni. Az angol szójátékban a *Capitol*–*capital* homofón szavak, a *brutal* esetében homonímiáról van szó (lásd fentebb). A fordítók szerencséjére a magyar nyelv is átvette a latinból ezeket a szavakat. Igaz, a *Capitolium* és a *kapitális* nem homofónok, viszont hasonló hangzásukból következően szójátéokra alkalmasak, akárcsak a *Brutus* és a *brutális*, ahol viszont azt tapasztaljuk, hogy míg az angolban természetes, hogy a *Brutus* személynévből melléknév képezhető az *-al* képzővel, és így adódik a *brutal* poliszém jellege, a magyarban a *brutális* szót nem azonosítjuk ilyen könnyen a 'brutusi'-val.

9. (Rosencrantz és Guildenstern Polonius holttestét kéri számon Hamleten, IV/2)

(H:) The body is with the *King*, but the *King* is not with the body. The *King* is a *thing*.

(G:) A *thing*, my lord?

(H:) Of *nothing*.

(H:) A test a királynál van, de a király nincs a testnél. A király afféle *izé*...

(G:) *Mizé*, uram?

(H:) *Semmizé*.

(H:) A test a királynál van, de a király nincs a testnél. A király egy *micsoda* —

(G:) *Micsoda*, uram?

(H:) *Semmicsoda*.

Hamlet azt állítja, hogy a test a királynál (*King*) van, de a király nincs a testnél, s hogy a király egy dolog (*thing*), amire visszakérdezve Guildenstern ugyanezt a szót ismétli meg, s Hamlet válasza az, hogy 'semmi' (*nothing*). A *king* és a *thing* esetében paronímiájuk a szójáték forrása, a *nothing* 'semmi' pedig a *no* 'nem' és a *thing* szervesen összetétele. A magyarból hiányzó megfelelők miatt a *king* és a *thing* közti szójátékot egyik fordítás sem adja vissza, csak a *thing* és a *nothing* közöttit. Arany a *thing* szót *izé*-nek fordítja, majd ebből kontaminációval egy új, komikus hatású kérdő névmást alkot, a *mizé*-t (az eredetiben itt nem is volt szójáték), végül egy új általános névmást, a *semmizé*-t. Eörsinél a *thing micsoda* lesz, a *nothing* pedig a *semmizé* létrejöttével azonos módon *semmicsoda*.

10–11. (Ezúttal Claudius faggatja Hamletet, IV/3)

(C:) Now, Hamlet, where's Polonius?

(C:) Hol van Polonius?

(C:) ... hol van Polonius?

(H:) At supper.	(H:) Vacsorán.	(H:) Vacsorán.
(C:) At supper? Where?	(C:) Vacsorán? Hol?	(C:) Vacsorán? Hol?
(H:) Not where he <i>eats</i> , but where a is <i>eaten</i> . A certain convocation of politic <i>worms</i> are e'en at him. Your <i>worm</i> is your only emperor for <i>diet</i> .	(H:) Nem ahol ő <i>eszik</i> , hanem ahol őt <i>eszik</i> : az államféregek bizonyos gyülekezete éppen nekiesett. Mert hát életrendünk egyedüli hatalmassága a féreg.	(H:) Ahol nem ő <i>eszik</i> , hanem őt <i>eszik</i> . A politikus-féregek államtanácsa éppen rászabdult. <i>Diétánk</i> egyedüli császára a féreg.

Claudius Polonius hollétéről érdeklődik, mire Hamlet közli, hogy vacsorán van, ahol nem ő eszik (*eats*), hanem őt eszik (*eaten*), ugyanis politikus férgek (*worms*) gyülekezete eszi őt, s megállapítja, hogy a féreg az 'étrend' (*diet*, másik jelentése: 'országgyűlés') egyetlen császára. Itt ismét két szójátékkal találkozunk. Az egyik az *eats* (az *eat* 'eszik' ige egyes szám harmadik személyű alakja) és az *eaten* (ugyanennek az igének a múlt idejű particípiuma), ugyanis Polonius az egyiknek cselekvő, a másiknak szenvedő alanya ('ő eszik', illetve 'őt eszik'). A magyarban ez még hatásosabb, mint az angolban, hiszen ott az *eat* ige két különböző grammatikai alakban fordul elő, míg a magyarban egybeesik az egyes szám harmadik személyű alanyi és a többes szám harmadik személyű tárgyias igealak, amit mind Arany, mind Eörsi ki is használt a fordításban. A másik szójáték a *worms* 'féreg' szó és *Worms* város nevének homonímiáján, illetve a *diet* poliszémiáján alapul. Ezt a szójátékot csak Shakespeare saját korának közönsége érthette, a Wormsban tartott birodalmi gyűlésre (*diet*) utal ugyanis. Épp emiatt *Worms-worms* szójátéka elvész lefordíthatatlansága (a kulturális háttér belefördíthatatlansága) miatt, és ezáltal a fordítások utalásai homályossá is válnak, hiszen a szót Arany és Eörsi is *féreg*-nek fordítja. Ami a *diet*-et illeti, Arany *életrend*-nek fordítja, szójátékról itt tehát nincs szó, Eörsi viszont kihasználja, hogy a *diéta* szó nálunk ugyanúgy poliszém, mint az angolban, és így indokolt a *császár* szó jelenléte, ám ő sem tud továbblépni a lexikális és a szintaktikai szinten történő fordításon, márpedig ennek a szójátéknak a lefordítása kulturális szinten lenne csak megvalósítható.

12. (Az örült Ophelia a lányról énekel, aki elment szerelme házába, IV/5)

Let in the <i>maid</i> , that out a <i>maid</i> / Never departed more.	Bement a <i>lány</i> , de mint <i>lány</i> / Többé nem jöve ki.	Bement a <i>lány</i> , de azután / Nem <i>lányként</i> távozott.
--	---	--

A forrásnyelvi szöveg nyers fordításban: 'Bement a lány, és már nem jött ki lányként.' A *maid* szó poliszémiája ad itt lehetőséget a szójátéokra. A szó alapjelentése 'lány', a régi angolban emellett 'szűz' is. Miután a magyarban is megvan a *lány* szó ezen kettős jelentése, s mind Arany, mind Eörsi felhasználja, a fordítást a továbbiakban nem szükséges kommentálni.

13. (Az 1. és a 2. sírásó Ádámról beszélget, V/1)

(2.:) Was he a gentleman?	(2.:) Hát Ádám nemesember volt?	(2.:) Ádám nemesember volt?
(1.:) A was the first that ever bore arms.	(1.:) A bizony, vele kezdődik a nemesi kar.	(1.:) Vele kezdődik a nemesi kar.
(2.:) Why, he had none.	(2.:) Volt is akkor még olyan kar.	(2.:) Ugyan már, hol volt akkoriban ilyen kar!
(1.:) ... The Scripture says Adam digged. Could he dig without arms?	(1.:) ... Hiszen az Írás mondja: „Ádám pedig ásott” – hogy áshatott volna nélkül?	(1.:) ... A Szentírás szerint Ádám ásott. Áshatott volna kar nélkül?

Az angol szövegben a kérdésre, hogy nemesember volt-e Ádám, az a válasz, hogy neki volt először nemesi címere (*arms*). Az 1. sírásó ezt azzal indokolja, hogy a Szentírás szerint Ádám ásott, márpedig azt a karjai (*arms*) nélkül nem tehetné volna. Tehát a homonímiából adódik a szójáték. Magyarra mindezt a *kar* szó segítségével ülteti át mindkét fordító, ugyanis ez a szavunk az angolhoz hasonlóan utal a 'végtag' mellett a 'nemesi rend'-re is.

14. (Hamlet a temetőben a koponyákat nézegeti, V/1)

Is this the <i>fine</i> of his <i>finer</i> and the <i>recovery</i> of his <i>recoveries</i> , to have his <i>fine pate full of fine dirt</i> ? Will his <i>vouchers</i> vouch him no more of his purchases, and double ones too, than the length and breadth of a pair of <i>indentures</i> ?	De hát annyi <i>nyugta</i> után itt leve <i>nyugta</i> ? Annyi <i>térítvény</i> után ide <i>tért</i> meg? S agya <i>százalék</i> helyett <i>ázalékkal</i> van tele? <i>Tanúi</i> az egész vétevényből nem <i>megyéről</i> , csak egy szűk <i>mezsgyéről</i> <i>tanúskodnak</i> ?	<i>Végzéseinek</i> ez lett a <i>vége</i> , <i>járadékaival</i> ide <i>járult</i> , <i>nyugtáit</i> feledve itt lett a <i>nyugta</i> ? Agyában <i>kontó</i> helyett <i>pondró</i> ? És <i>kezesei</i> még kettőzve is csak annyi birtokáról bírnának <i>kezekedni</i> , amennyit birtoklevelével befedhet?
--	--	---

Többszörös szójátékot találunk itt. Az angol szöveg jelentése: 'Ez bírságai (*fine*) vége (*fine*) és igénypereinek (*recovery*) visszavonása (*recovery*), hogy nemes (*fine*) kobakja nemes (*fine*) földdel van tele? Tanúi (*vouchers*) nem tanúskodnak (*vouch*) több szerzeményéről, mint egy pár szerződésről (*indentures*, másik jelentése: 'bemélyedés', mely a sírra utal itt)?' A szövegrészlet az üzleti és a jogi szaknyelv terminusaival van tele, és a szójáték három szó (*fine*, *recovery*, *indenture*) poliszemiáján, illetve egy figura etimologicán (*vouchers* *vouch*) alapul. Így mindkét fordító az üzleti szakszókincsből keresett szójátékra alkalmas kifejezéseket, s mindketten újabb szójátékokat is alkottak. Egyikük fordítása sem tartja be a lexikális ekvivalenciát, ami indokolt is egy többszörös szójáték esetén. Arany fordításában a *nyugta* esetében a grammatikai homonímia ('elismervény' és 'nyugovása' jelentések), az azonos tövű *térítvény* és *tért* szavak, a *százalék*–*ázalék* paronímiája, a *tanúi tanúskodnak* figura etimologicája

(ez követi az angolt), illetve a *megye–mezsgye* (egyébként etimologikus) paronímiája a szójáték forrásai. Eörsi szójátékában azonos tövűek a *végzés* és a *vége*, a *járadék* és a *járult*, a *kezes* és a *kezeskedni*, Aranyhoz hasonlóan használja a *nyugta* szót, és ott találjuk még a *kontó–pondró* paronim szópárt.

15. (Hamlet és az 1. sírásó beszélget, V/1)

(H:) Whose grave's this, sir- rah?	(H:) Ki sírja ez, hé!	(H:) Mondd csak, kinek a sírja ez?
(S:) Mine, sir...	(S:) Az enyém, uram...	(S:) Az enyém, uram...
(H:) I think it be thine in- deed, for thou <i>liest</i> in't.	(H:) Gondoltam, hogy tiéd ez a <i>zug</i> , mert benne vagy, <i>ha zúg</i> .	(H:) Gondoltam, hogy a tiéd, mert benne <i>hányod</i> a földet. (S:) Az úr meg kívül <i>hány</i> , hogyha <i>hány</i> ; és így nem az úr. Ami engem illet, én nem <i>hányok</i> benne, mégis az enyém.
(S:) You <i>lie</i> out on't sir, and therefore it is not yours. For my part, I do not <i>lie</i> in't, and yet it is mine.	(S:) Az úr meg kívül <i>zúg</i> , <i>ha</i> <i>zúg</i> , és így nem az úré; én, <i>ha zug</i> sem vagyok benne, mégis enyém.	(H:) <i>Hány</i> hazugság! <i>Hányod</i> a földet benne, és ezért azt mondod, a tied!
(H:) Thou dost <i>lie</i> in't, to be in't and say 'tis thine.	(H:) Abban vagy <i>hazug</i> , hogy benne lévén, magadé- nak mondod.	

Az angol szövegben a kérdésre, hogy kié a sír, a sírásó azt feleli, az övé. Hamlet szerint valóban így van, hiszen a sírásó benne fekszik (*lie*). A sírásó szerint viszont Hamlet a síron kívül hazudik (*lie*), ami viszont őt illeti, ő nem hazudik benne, mégis az övé, ám Hamlet szerint hazudik benne, mert benne van, és azt állítja, a sír az övé. A szójáték tehát azon alapul, hogy a *lie* 'hazudik' és a *lie* 'fekszik' szavak homonimák. Arany ötlete (*zug–zúg–ha zúg–ha zug–hazug*) sokszoros paronímiás szójáték, az eredetit is felülmúlva, melyből felhasználja a *lie* hazugsággal kapcsolatos jelentését. Szójátékában Hamlet „binnen vagy, *ha zúg*” kijelentése így is értelmezhető: „binnen vagy, *hazug*”, ugyanígy a sírásónál a „kívül *zúg*, *ha zúg*” lehet „kívül *zúg*, *hazug*” is, s a „*ha zug* sem vagyok benne” (visszaulva a „binnen vagy, *hazug*”-ra) lehet „*hazug* sem vagyok benne”. Erre reagál Hamlet azzal, hogy „Abban vagy *hazug*...” Az Eörsi-fordítás eltekint a *lie* valamelyik jelentésének felhasználásától, ehelyett kihasználja, hogy *hány* szavunk egyrészt poliszém jellegű 'lapátol', 'okádik', másrészt homonimája a *hány* 'mennyi' szavunk.

16. (Hamlet és Laertes párbajra készül, V/2)

(H:) Give us the <i>foils</i> ...	(H:) <i>Acélt</i> nekünk...	(H:) <i>Tört</i> és <i>teret</i> , hé.
(L:) Come, one for me.	(L:) Jer, egyet nekem.	(L:) Egy <i>tört</i> nekem is!
(H:) I'll be your <i>foil</i> , Laertes. In mine ignorance / Your skill shall, like a star i'th' darkest night / Stick fiery off indeed.	(H:) <i>A célod</i> én leszek, bi- zony, Laertes, / Mint legsö- tétébb éjen csillagok, lövell- nek át tudatlanságimon / Mesterfogásid.	(H:) <i>Háttér</i> leszek az ékkö- vedhez: átsüt / Tudatlansá- gomon, mint csillag éjek éjén, / Vívóművészeted.

Az eredetiben Hamlet a vívótőröket (*foils*) kéri, ugyanezt teszi Laertes is, mire Hamlet közli, hogy ő lesz a háttére avagy foglalata (*foil*, további, itt szintén aktualizálódó jelentése 'vereség') Laertes ügyességének, melyben az felragyoghat, mint a csillagok a legsötétebb éjszakában. Shakespeare tehát három homonimával játszik. A szójáték lexikális szinten lefordíthatatlan, ehelyett Arany az *acél–a cél* homonímiájával él, mely, lévén szó formaközpontú szövegről, indokolt, de Hamlet további szavai így is elvesztik értelmüket. Eörsi a *tőr*, a *tér* és a *háttér* szavakkal játszik, a *tőr–tér* paronim szópárral, illetve a *tér* szót összetételben is megjeleníti, és a forrásnyelvi szöveghez való erősebb lexikai ragaszkodása révén sikerül érzékeltetnie Hamlet további szavainak iróniáját is.

VÁRNAI JUDIT SZILVIA